

GYIMESI LÁSZLÓ: TÖRTÉNELEM TÖRÖKSÍPRA

– Légnymást kapott a nagy háborúban – magyarázta nagyanyám.

Nagyanyámnak a nagy háború az elsőt jelentette, a tizennégyest, a másodikat csak így emlegette: ez a mostani háború.

Józsi bácsi ült a lépcsőn, fújta a töröksípöt.

– Régebben beszélt is, mesélt erről-arról – legyintett nagyanyám. – Leginkább olaszokról, ott volt valahol Doberdónál. A fél város fiait odavitték, oszt vagy visszajöttek, vagy nem.

– Nagyapa visszajött – mondtam, végre valamit értettem az egészből.

– Nagyapád Galíciában volt, nem a taljánoknál – igazított helyre a mami –, de tényleg hazajött. Pedig megjárta Szibériát, biztos neked is mesélt róla.

Józsi bácsi új dalt kezdett a sípján.

– Nagyapi sokat mesél – bólogattam –, de se óriás, se törpe, még királyfi sincs bennük. Nem érdemes rá hallgatni. Apa tud igaziakat, tündérlonókat, sárkányosakat...

– Igaziakat! – sóhajtott nagyanyám, s elment megetetni a tyúkokat.

1952 nyara volt, félelmekkel terhes, veszett nyár. Csak Józsi bácsi nem félt semmitől, ült a konyhájukba vezető lépcsőn, és muzsikált. Három lépcső vezetett fel a házba, sosem ült a felsőre, sosem az alsóra, mindig a középsőre huppant le, annak is a bal szélére, soha máshova. Fújta a töröksípöt, elmélyülten, fújta szinte egész álló nap.

– Szépen tárogatózik az öreg – ismerte el nem egyszer apám, azt hiszem, egyedül ő gyönyörködött

benne. Na, ja, csak hétvégén, szombat estére jött haza, vasárnap éjjel utazott is vissza, nem hallgatta egész héten a folyton ismétlődő műsort.

– Nem tárogató az – mondta neki olyankor anyám. – A tárogató későbbi, gyári hangszer, ez az igazi, ilyet fújta Balogh Ádám táborában. Hej, Rákóczi, Bercsényi...

– Töröksíp – nagyanyám sokszor kiállt a lánya mellett. – Amíg makogott a szomszéd, mindig úgy hívta.

– Egykutyá az – tett rendet nagyapi, előkotorva a disznóól pallásáról a demizsont. Disznó már három éve nem rőfögött rá, kacsá, liba se keveredett a lába elé. Néhány tojós tyúk, pár izgága jérce meg egy vén kakas – erre olvadt a hátsó udvar gazdasága. De bor még adódott a becehegyi komától, na, nem hordószámra, maga elől is dugdosta az öreg, mielőtt leengedte hűlni a kútba. Így is gyorsabban fogyott a kelleténél. Békebeli rizling ez, mondogatta, nem látott egy árva kukoricaszárat sem. Azt rebesgették, hogy a bolti bor cirokból meg kukoricából készül, az igazi megy jóvátételbe. De én ezt sem értettem, miért is értettem volna.

– A Józsi bácsi egy hős és egy veterán – súgta meg nekem a titkot a karmolós Jóska, a szemben lakó menekült család nálam alig idősebb fia. A hős az – magyarázta –, aki legyőzi az ellenséget, a veteránt meg nem tudom, de az is ilyesmi. Négy-öt éves eszünknek ez több volt, mint elég.

Sokat voltam egyedül, sem anyám, sem nagyanyám nemigen ért rá napközben pátyolgatni. Az akkor még egyetlen öcsém ágyban fekvő beteg volt,

fogyatékos, mint ma mondják, vele nem játszhattam, bátyáim meghaltak a negyvennégy őszi bombázásban, a velemkorú Árpád utcai gyerekekkel csatangoltam az utcán, de őket sokszor eltiltották tőlem. Hogy volt-e erre okuk az aggódó szülőknek, vagy csak a mindent átszövő félelem irányította őket, nem érdekes.

Így hát mindennap meglátogattam Józsi bácsit, aki egykedvűen fogadta ismétlődő átruccanásaimat. Nem szólt, hozzám sem szólt, csak fújta, fújta a töröksípöt. Néha huncutul rám kacsintott, mutatta, látja, hogy megjöttem, de ebből állt minden társalgásunk. Pedig én kérdeztem tőle mindenfélét, hiszen a szomszédok között több isonzói, doberdói hadfi is akadt, akik kevésbé fukarkodtak a szóval, volt miről kérdeznem.

Többnyire kuruc dalok, betyár nóták, negyvennyolcas indulók helyettesítették a választ, akár azt kérdeztem, tényleg ettek-e macskát az olasz katonák, akár azt, hogy hány ellenséggel végzett naponta.

– Ne maceráld már! – szólt rám a kerítés másik oldaláról a nemszeretem Sári néni – Mindenre válaszol a síp, csak figyelj!

Figyeltem én alaposan, máig fel tudom idézni az összes dallamot, később a legtöbbjükhez szöveget is tanultam, de hogy valamire válaszoltak volna, nem hiszem.

– Mi az a légnymás? – kérdeztem egyik este nagyanyámat.

– Az olyan katonai izé, nagyapit kérdezd – jött zavarba. – De megbolondítja az embert.

Nagyapi épp a kocsmában heveskedett, így a karmolós Jóska faggattam ki. Ő tudta.

– A bicikli belsőben van, pumpával tesszük bele, tudhatnád – mondta az idősebb fölényével.

– Hogy kapja azt az ember? – firtattam tovább.

– Biztos a kerékkal együtt – vélte.

– Nagymami mondta, hogy Józsi bácsi olyat kapott... Attól nem akar beszélni.

– Nincs annak biciklijé – intézte el a dolgot Jóska.

Próbáltam faggatni persze az öreget is, de ő csak fújta, fújta.

Másnap nagyapi otthon tett-vett, ideje volt, hogy megkérdezzem.

– Mi az a légnymás, és hogyan lehet olyat kapni?

– Ja, a Józsi szomszéd légnymása – hümmögött nagyapi. – Hát hallhattad, ágyúval, aknával lövöldözünk a háborúban, bombákat szórunk

egymásra... A gránátok, bombák, lövedékek, tudod, az ágyúgolyók felrobbannak.

Honnan tudhattam volna, de azért okos képet vágtam.

– A robbanás hozza a légnymást – magyarázta tovább. – Ölnyire veti az embert, beszakad a füle, elveszti a józanságát is.

– Mint nagyapi a becehegyi bortól – szólt közbe nagyanyám.

– Hallgass már, te! – morrant rá az öreg. – Okítom a lurkót, ne zavard össze.

Szombat este apámat is kikérdeztem. Tudtam, ő is hadviselt ember, csakhogy ő csak ebben a mostani háborúban vitézkedett. De erről soha egy szót sem akart mondani, ha más beszédbe hozta, azonnal másra terelte a szót. Pedig – mint később megtudtam – kis megszakításokkal 1939-től 1945-ig volt katona, aztán 1947-ig hadifogoly, tudhatott volna mesélni. Mesélt is később, tizenöt-húsz év múlva, többet is a soknál, és akkor mindig úgy kezdte: most már elmondhatom. De én akkor, ott voltam kíváncsi.

– Apu, mesélj a háborúról! – álltam elé. – Te is ott voltál a Józsi bácsival?

Apám helyre tette magában a kérdést.

– Józsi bácsi egy másik háborúban volt – világosított fel. – Több mint húsz évvel előbb, mint hogy engem elvittek.

Fogalmam sem lehetett a húsz évről, látta, így próbálta másként magyarázni.

– Volt egy régi háború, meg lett egy új.

– Aha – mondtam. – A nagy meg a mostani.

– Most béke van – sóhajtott apám –, a nagy háború meg igazából kicsi volt a nemrég befejezethez képest.

– A háború, az háború, akárhogy hívjuk – próbálta másra terelni a szót anyám. – Elfeledhetnének már.

Apám már nem nekem magyarázott, de úgy megjegyeztem szavait, hogy máig pontosan tudom idézni. Mit érhettem belőle, nem tudom. Annyit biztos, hogy nem árt odafigyelni a Józsi bácsi sípjára, szólhat az valamiről.

– Nem lehet összehasonlítani a két háborút – nézett a semmibe apám, aki alig egy évvel az első világháború kitörése előtt született, tehát nem tapasztalhatta meg igazán azt a nagy háborút.

– Gyilkoltak akkor is, most is – vetette ellene anyám.

– Volt egy nagyon nagy különbség – nézett rá apám. – A mostaniban tombolt a gyűlölet. A régi-ben úriemberek harcoltak egymással.

– Úriemberek – mosolygott anyám -, a Józsi bácsi meg az api.

– A katonának a háborúzás a dolga. Nem gyilkolnia kell, hanem harcképtelenné kell tennie az ellenfelet – apám kereste a szavakat, talán, hogy értsem én is. – A harc szünetében az ellenséges táborok tisztjei együtt mulattak a kaszinóban, a bakák kvaterkáztak egymással a lövészárokbán.

Biztos, hogy kérdezni akartam valamit, mi az, hogy baka, meg mi az, hogy kvaterkázás, de már nem igazán figyeltek rám. Nagyapi is beledörmögött az okfejtésbe.

– Ami igaz, igaz. Karácsonykor még meg is ajándékoztuk egymást a muszkákkal. Kétszer is, a mi karácsonyunkkor meg az övék. Ezt a hüvelyből eszkábált öngyújtót egy Medvegy csúfnevű mosolygós óriás csinálta nekem. Én összeütöttem nekik egy rakasz deszkáiból valami betlehem jászlat. A Füredi káplár faragott bele még Jézuskát is, fáintosat.

– A mi háborúnkban mindenki gyűlölt mindenkét – apám nem akarta részletezni a dolgokat, de néhány mondatot azért megkockáztatott. – Nemcsak az ellenséget gyűlöltük, arra folyvást dresszíroztak minket, de gyűlöltük a szövetségeseket is, a jobb szárnyunkon harcoló románokat, a menekülés közben az autóikról a bajtársainkat fagyhalálba lelökődő németeket, az embertelen parancsnokainkat, azt a Grassy nevű állatot különösen.

Nagyanyám is megszólalt, pedig ritkán avatkozott a férfiak dolgába.

– Nem igaz, hogy Józsi szomszéd nem gyűlölt senkit – mondta halkan. – Nem a digókat, nem a muszkákat, nem is a többi ellenséget szidta, amíg beszélni tudott, hanem valami tiszapistát, azt szívesen kinyuvasztotta volna.

– Meggyilkolták azt helyette – bólogatott nagyapám.

– Ne mondd, hogy meggyilkolták! – csattant fel apám. – Ítélt a nép, és végrehajtotta ítéletét. Nekünk is így kellett volna tennünk. Grassynál feltétlenül.

Másnap mindent elmeséltem Józsi bácsinak, aki mintha figyelt volna rám egy darabig, a tiszapistánál a szemöldöke is megmozdult, de aztán fogta a töröksípöt, kirázta belőle a nyálat, és már szólt is a Klapka-induló.

Közeledett Szent István, azaz az akkori nyelv szerint az új kenyér meg az alkotmány ünnepe. Apámhoz szombaton kijöttek a rendőrök, mint minden ünnep előtt, de most egy picivel tovább maradtak. A szomszédokról faggatták, tudna-e az öreg az ünnepségen tárogatózni, meg hogy rá tudná-e beszélni a dologra. Hogyan jutottak dűlőre, jutottak-e egyáltalán, nem tudom.

– Józsi bácsi így, kukán is eltartja a családot – magyarázta nagyanyám. – Ha nem kapta volna meg azt a trafikot, ugyancsak felkopna az álluk.

A hadirokkantaknak járó trafik a kastély hátsó bejáratától nem messze, a Hévízi úton szerénykedett, az egész Árpád utca oda járt szívnyalóért, pedig volt közelebbi bolt is. Mi, gyerekek is ott szereztük be a húsz filléres karamellát, a harminc filléres Balaton-kockát. Józsi bácsi felesége hajnaltól késő estig ült a pult mögött, kedves volt mindenkire.

– Miért ne fújná a kastélykapunál azt a sípot, nem mindegy neki? – mondta sóhajtva apámnak, amikor vasárnap reggel közvetítette neki a hatósági kérést. – Majd odakísérem, huszadikán ügyis zárva tartok.

A kastélykertbe nem lehetett bemenni, ott még akkor az orosz laktanya terpeszkedett, csak a könyvtárba vezetett egy keskeny nyilvános út. A körúton motorversenyt terveztek, Józsi bácsinak a nagykapu mellett, egy tábori széken biztosítottak helyet.

Két helyi ávós jött reggel érte, oldalkocsis motorral vitték fel a dombra, leültették a vászonszékre, s mielőtt magára hagyták volna, a magasabbik ráfördmedt.

– De aztán a Vörös Csepellel kezdje, papa!

Józsi bácsi nézett rá nagy, ártatlan kék szemével.

A másik ávós fiú – a Lehel utcai Molnárék unokaöccse – zavarba jött.

– Vagy az amuri partizánokkal, azt mindenki ismeri – tétovázott, aztán odébb állt. Tudta ő, amit tudott, de hát rendnek lennie kell, ő közölte az elvárást, a többi nem rajta múlik...

Apám ott maradt az öreg mellett, nyugtatgatta őt meg a feleségét, rendben lesz minden, ne aggódjanak, ezek sem esznek embert. Én meg türelmetlenül vártam a motoros versenyzőket.

Nagyapám is kijött velünk, de hamar kitelt az ideje. Megpillantotta az emelvényen azt a hajdani bukott inasát, aki elintézte, hogy államosítsák az

asztalosműhelyét. Hiába magyarázta akkor, hogy nem zsákmányol ő ki senkit, még inast is csak egyet vállalt, a két keze munkájából élt világ életében. Elég érv volt ellene az, hogy a Festetics hercegéknek, meg a szentgróti Almássy gróféknak, később a Batthyány családnak dolgozott. Hiába mondta, hogy a kiskeszthelyi cselédek nemigen rendeltek tőle műbútort meg falburkolatot a lépcsőházukba, a hajdani kétbalkezes inas ráripakodott, hogy ne viccelődjék az osztályharcon. A műhelyét lefoglalták, a ház melletti kis fásszínéből egy éjjel elvitték az összes stílszerszámot, de még az apjáról maradt régi gyalupadját is.

– Ahol ez a nyikhaj kokaskodik, ott én nem leszek publikum! – dűnyögte két káromkodás között az öreg, s elindult a Szalajtó utca felé.

Józsi bácsi meg közben fújta, fújta a nagy háború katonanótáit, meg a kuruc kesergőket.

A Szalajtó végén a vásártéri kocsmá (az éberség mián) zárva tartott, nagyapinak ki kellett gyalogolnia a város utolsó házában tengődő Petőfi csárdába. Ott ivott aztán – hozomra, mint nagyanyám másnap rikácsolásából megtudtuk – hajnalig.

Szólt a töröksíp, nem volt semmi baj. Józsi bácsi néhány (azaz pontosan három) egykori katonatársa is előkerült, odaálltak az öreg mögé, „Nem lehetek én rózsza, elhervaszt Ferencjóska” – énekeltek a dallam alá, amíg valaki rájuk nem szólt, hogy nem korcsma ez, elvtársak.

Jöttek a motorosok is, megdőltek a kanyarban, majdnem a földig, sírt a sok gumiköpeny, pattogott a bazaltzúzalek. Soha ilyen ünnepet! Még kakasos nyalókát is kaptam, pedig az egy forintba került, még a Józsi bácsiék trafikjában is.

Az egyik motoros – később mondták, hogy a Pintér Imi, de ez nem biztos – nekihajtott az útszegélynek. Megpördült a gépe, repült a motor úgy öt métert, neki a kastély kerítésének. Kiütött vagy három babát a felső balusztrádból (ezt akkor nem tudtam, hogy onnan, később mondták így), a fiú pedig átrepült a tiltott területre. Két orosz őr hozta ki, fektette le a kastélykapu elé, nem messze a szorgalmasan zenélő Józsi bácsi lábától.

– Meghalt – szörnyülködött a tömeg, s a fiatal motoros valóban meghalt.

A versenyt leintették, a műsort megszakították. Azaz megszakították volna, de Józsi bácsi semmit sem értett a körülötte zajló eseményekből, fújta, fújta tovább: „Híres Komárom be van véve...”

Az egyik ávós kikapta a szájából a sípot.

Józsi bácsi akkor mondta ki azt az egyetlen mondatot, amit én hallottam tőle:

– Fiaim, mi van, vége a háborúnak?

Aztán köd lett, évekig tartó köd. Megszületett a második öcsém, aki később híres ember lett (mások szerint politikussá züllött), meghalt az anyánk, element nagyapi, majd nagymami is, a maradék családot Szentgrótra száműzték, mit sem hallottam Józsi bácsiról. Iskola, forradalom, mostohával nehezített sors – keveset forogtam szülővárosomban.

A nemszeretem Sári nénivel futottam össze, már nagyfiúként, talán kilencszázhatvan körül. Álltunk a Goldmark-ház előtt, idézgettük a semmi-be hullt éveket.

– A Józsi bácsi? – csodálkozott a kérdésemen. – Semmit se tudsz róla? Pedig megírtam apádnak. A Csiderné vagy a Szép Annus, vagy tán a kettő együtt bepanaszolta őt a tanácsnál, hogy nem lehet a tilinkozásától pihenni. Erre még nem mozdult a hivatal, de amikor egy újabb förmedvényükben arról panaszkodtak, hogy irredenta, Horthy-fasiszta dalokat fúj naphosszat, megkezdődött az eljárás.

– Kossuth-nótákat játszott, kuruc dalokat – idéztem fel az egész napos koncertek műsorát.

– Meg katonai indulókat – bólogatott nemszeretem Sári néni. – De a hivatal nem azért van, hogy megkülönböztesse, szortírozza a muzsikákat. Éberség volt, intézkedtek. Zárt intézetbe vitték az öreget, Pózvára, Egerszeg mellé, ha jól emlékszem. Vihette a töröksípját, fújhatta is, de a szobatársai nem ünnepelték érte. Pár nap után egy éjjel darabokra zúzták, taposták a hangszert.

– Szegény Józsi bácsi! – sóhajtottam.

– Pár nap múlva meg is halt. Én azt mondom, ebbe halt bele, de ki tudja, öreg volt, beteg volt... A Benedek főorvos hiába ígért neki egy új tárogatót, már nem tudta kívárni.

Elballagtam az Árpád utcába. Nagyapámék nádfeleles háza már rég nem állt, a szomszéd hosszú házat Józsi bácsi három lépcsőjével együtt éppen bontották. Az egyik munkás a Klapka-indulót füttyölte, annak ütemére csapott le a csákány. Elszorult a szívem.

Tudhattam volna, hogy ezekben a percekben ért véget az a bizonyos nagy háború. De nem tudtam, nagyfiúként sem tudtam, csak most, öregemberként érzem, bizony akkor ért véget. ■